

Interakcjonizm symboliczny
w teorii i praktyce resocjalizacyjnej

Maciej Bernasiewicz

Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej

impuls
Kraków 2011

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011

Recenzent:
prof. dr hab. Kazimierz Pospiszył

Redakcja wydawnicza:
Beata Bednarz

Korekta:
Izabela Rutkowska

Projekt okładki:
Ewa Beniak-Haremska

Opracowanie typograficzne:
Alicja Kuźma

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach

ISBN 978-83-7587-039-8

Oficyna Wydawnicza „Impuls”
30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5
tel. (12) 422-41-80, fax (12) 422-59-47
www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl
Wydanie I, Kraków 2011

Spis treści

Wstęp	7
ROZDZIAŁ I	
Interakcjonizm symboliczny	11
1. Amerykańskie korzenie interakcjonizmu symbolicznego	11
2. Interakcjonizm symboliczny w teorii resocjalizacyjnej	14
3. Teoria kognitywno-behawioralna a interakcjonizm symboliczny	20
3.1. Emocje i intelekt – interakcjonistyczne zorientowanie na procesy poznawcze	25
ROZDZIAŁ II	
Działania społeczne jednostek dewiatywnych	31
1. (In)determinizm zachowań społecznych	31
2. Schematy interpretacyjne w działaniach społecznych	46
ROZDZIAŁ III	
Możliwości zmiany ludzkiego zachowania i myślenia	53
1. Stałość w interakcjach społecznych (<i>casus</i> antagonizmu destruktywnego)	53
2. Gest znaczący – kreowanie pozytywnych antycypacji	57
ROZDZIAŁ IV	
Metodyka resocjalizacji a interakcjonizm symboliczny	67
1. Metoda konstruktywnej obecności wychowawczej	67
2. Jaźń i metoda pozytywnego komentowania	87
3. Metoda kreowania nowych doświadczeń społecznych oraz korekcji ich interpretacji	111
4. Zinstytucjonalizowane formy resocjalizacji i pracy socjalnej w świetle interakcjonizmu symbolicznego	119
4.1. Świetlica terapeutyczna i społeczność korekcyjna	119
4.2. Praca uliczna (<i>streetworking</i>)	128

Zakończenie	141
Bibliografia	147
Aneks	155

Wstęp

W czasie moich studiów z pedagogiki resocjalizacyjnej, a później socjologii odbywałem praktykę streetworkerską u boku pierwszego pracownika ulicznego na Śląsku po okresie zmiany społecznej 1989 roku – Adriana Kowalskiego, twórcy bardzo prężnie działającego do dziś Stowarzyszenia „Dom Aniołów Stróżów” w Katowicach. W działaniach tych wspierała nas wówczas także siostra Anna Bałchan, która obecnie pracuje z prostytutkami w centrum Katowic i której działalności przygląda się wiele osób w Polsce (Potkaj, 2004, s. 5). Metodyka działania „Domu Aniołów Stróżów”, niosącego systemową pomoc dzieciom, młodzieży oraz ich rodzinom w formie m.in. pracy świetlic terapeutycznych, poradnictwa rodzinnego, interwencji kryzysowej, pracy socjalnej oraz streetworkingu skierowanego do tzw. dzieci ulicy (Bernasiewicz, Kowalski, 2009, s. 195–204; Bernasiewicz, Wałach, 2006, s. 126–132), wywodzi się z psychologicznego nurtu pomocy (inspirowanego m.in. przez Towarzystwo Psychoprofilaktyczne z Warszawy). Moje odkrycie z tego okresu wiąże się jednak z inną szkołą myślenia o mechanizmach ludzkiego zachowania, także tego dewiatywnego. W pracy z dziećmi ulicy odkryłem użyteczność interakcjonizmu symbolicznego jako podbudowy teoretycznej dla metodyki pracy resocjalizacyjnej w środowisku otwartym. Od tego momentu tezy interakcjonizmu symbolicznego (*symbolic interactionism*), zwłaszcza socjologia Herberta Blumera oraz George’a H. Meada, stanowią dla mnie źródło fascynacji naukowej i – co ważne – nie wykluczają psychologicznych przesłanek kryjących się za dominującymi w praktyce resocjalizacyjnej działaniami opiekuńczymi, terapeutycznymi i wychowawczymi. W działaniach tych bowiem obowiązuje obecnie paradygmat psychologiczny (metodologia badań diagnostycznych, teoria i literatura resocjalizacyjna wywodzą się w dużej mierze z dorobku psychologii lub do niego nawiązują). Bazy teoretycznej dla oddziaływań resocjalizacyjnych, czyli zaplanowanych działań promujących postawy prospołeczne¹ oraz eliminujących postawy aspołeczne i antyspołeczne², można szukać jednak zarówno

¹ Wśród nich Janusz Reykowski (1986, s. 27–28) wymienia czynności altruistyczne (inni osiągają korzyść, podczas gdy podmiot poświęca ważne dobro osobiste), pomocowe (inni odnosi korzyść, podczas gdy podmiot ponosi jedynie naturalne koszty czynności), kooperacyjne (podmiot oraz inni odnoszą korzyści lub nie ponoszą strat) oraz adaptacyjne (podmiot odnosi korzyść, interes innych zaś nie wykazuje z tym żadnego związku).

² Za aspołeczne J. Reykowski (1986, s. 28) uznaje czynności egocentryczne (podmiot odnosi korzyści; straty i korzyści innych są skutkiem ubocznym tej czynności), czynności eksploatorskie (podmiot

w tezach psychologicznych, jak i socjologicznych. Z tego też powodu mówi się o transdyscyplinarnym charakterze pedagogiki resocjalizacyjnej, która przeszła od monodyscyplinowości, przez interdyscyplinowość i wielodyscyplinowość, aż do transdyscyplinowości uwzględniającej wszystko to, co ważne we współczesnej humanistyce (Pytka, 2009, s. 39). To właśnie tezmom z dziedziny teorii kognitywnej oraz z dziedziny interakcjonizmu symbolicznego zawdzięczamy nowe rozumienie resocjalizacji, którą Bronisław Urban definiuje jako

[...] nie tylko uporczywe wysiłki zmierzające do eliminowania starej, dewiacyjnej osobowości, lecz dostarczenie informacji o znaczeniu moralnym oraz materialne, intelektualne i emocjonalne wsparcie na rzecz tworzenia nowej, niedewiacyjnej osobowości i wykorzystywanie autonomicznych sił jednostki (Urban, 2008, s. 36).

Wydaje się, że interakcjonizm symboliczny w wydaniu Blumera godzi tradycyjne stanowisko kryminologii klasycznej i neoklasycznej (indeterministyczna koncepcja człowieka) z pozytywistycznym paradygmatem w kryminologii (deterministyczne teorie biologiczne i socjologiczne). Z jednej strony bowiem podkreśla jednostkową zdolność do tworzenia znaczeń i uruchamiania działań społecznych niezależnie od struktury społecznej (atrybut wolności, z którego wywodzimy odpowiedzialność prawną za własne czyny). Z drugiej zaś strony interakcjonizm symboliczny wskazuje na fakt, że człowiek jest jednocześnie – mimo wszystko – uczestnikiem określonej kultury, która stanowi dla niego źródło znaczeń i celów oraz generator doświadczeń społecznych warunkujących osobiste zasoby wiedzy, uruchamiając tym samym określone definicje sytuacji i działania społeczne. Jednostka ludzka jest zatem wielostronnie warunkowana, niepozbawiona jednak wolnego wyboru. Interakcjonizm symboliczny jako filozofia społeczna oferuje daleko bardziej humanistyczną wizję działań społecznych niż inne kierunki w socjologii, jak chociażby funkcjonalizm czy teoria konfliktu (Lyman, 1988, s. 300).

Publikacja, którą oddaję do rąk Czytelników, składa się z czterech rozdziałów. Trzy pierwsze mają charakter teoretyczny³. Rozdział pierwszy bardzo ogólnie lokuje interakcjonizm symboliczny na teoretycznym tle socjologii amerykańskiej, ale również ujmuje go w relacjach do najpopularniejszych obecnie w Polsce teorii resocjalizacyjnych oraz teorii kognitywno-behawioralnej. Rozdziały drugi i trzeci to próba zastosowania terminologii interakcjonizmu symbolicznego do tematyki etiologii i symptomatologii zachowań dewiacyjnych, a zwłaszcza niedostosowa-

odnosi korzyści kosztem innych) oraz czynności ukierunkowane na szkodę innych nazywa zaś zachowaniami antyspołecznymi.

³ Fragmenty z tej części pracy były publikowane w czasopiśmie „Chowanna” 2006, nr 2 oraz jako część rozdziału w następujących książkach: M. Konopczyński, I. Pospiszyl (red.), *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, Warszawa 2007 oraz B. Urban (red.), *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, Mysłówice – Kraków 2010.

nia społecznego nieletnich. Rozdział czwarty, poświęcony metodyce resocjalizacji wywiedzionej z teorii interakcjonizmu symbolicznego, zawiera fragmenty wywiadów eksperckich, które przeprowadziłem z wychowawcami, terapeutami, pedagogami zajmującymi się na co dzień dziećmi i młodzieżą problemową, w tym niedostosowaną społecznie. Odwołanie się do wiedzy eksperckiej wyprowadzam z paradygmatu badań jakościowych, w których założeniach – hermeneutycznych i fenomenologicznych – przyjmuje się, że poznanie zjawiska (na zasadzie koła hermeneutycznego) zawsze zakłada jego uprzednie „przedrozumienie” (Kruse, 2009, s. 23). Jest ono konieczne, by uchwycić sens zjawiska, ale równocześnie stanowi niebezpieczeństwo selektywnego rozumienia, narzucania własnego rozumienia, z góry lokowanego w zjawisku. Przyjmuję, że osoby pracujące z osobami niedostosowanymi społecznie dysponują wiedzą bliższą prawdzie o badanym zjawisku niż badacz lepiej zaopatrzony w teoretyczne rozumienie dewiacji, ale wywodzący się z odmiennego kręgu kulturowego niż badane jednostki dewiatywne. Właściwym środowiskiem pracy badanych ekspertów jest kontekst środowiska otwartego (świetlica terapeutyczna, klub młodzieżowy, pedagogika uliczna, poradnictwo rodzinne, interwencja kryzysowa oraz praca ze społecznością lokalną).

Przeprowadzone wywiady eksperckie (*Experteninterview*: Kruse, 2009, s. 56; narracyjny wywiad ekspercki: Pilch, Bauman, 2001, s. 329) mają również cechy wywiadu zogniskowanego na problemie (*Fokussiertes Interview*: Kruse, 2009, s. 55), który odwołuje się do subiektywnego rozumienia sensu danego zjawiska przez respondentów (*die Befragte*). Pomysł zilustrowania teorii interakcjonizmu symbolicznego, a właściwie wydedukowanych z tej teorii metod oddziaływań resocjalizacyjnych, konkretnymi przykładami zaczerpniętymi z rzeczywistych interwencji pedagogicznych wzięłem z książki Howarda S. Beckera *Outsiderzy. Studia z socjologii dewiacji* (2009). W klasycznej dla teorii naznaczania społecznego publikacji Becker dowodzi własnych tez dotyczących społecznego charakteru dewiacji za pomocą fragmentów wywiadów, które przeprowadził z palaczami marihuany oraz muzykami jazzowymi – wówczas uznawanymi za dewiantów; fragmentów ukazujących prawdziwość tez wcześniej wysuniętych przez autora.

Przedstawiona mi do oceny praca nie tylko wzbudziła moje zainteresowanie, lecz także wywarła na mnie bardzo pozytywne wrażenie! Wynika to najprawdopodobniej z faktu, że z niełatwego w sumie tekstu przebija autentyczna pasja w ukazywaniu znaczenia interakcjonizmu symbolicznego w resocjalizacji. [...] jest to najbardziej wszechstronna i wyczerpująca próba ukazania zastosowania popularnej i nośnej intelektualnie koncepcji socjologicznej do resocjalizacji.

Z recenzji prof. dr. hab. Kazimierza Pospiszyla

impuls

Zamówienia prosimy kierować na adres:
Oficyna Wydawnicza „Impuls” – Dział Handlowy
tel./fax: (12) 422 41 80, 422 59 47
e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl
www.impulsoficyna.com.pl